

УДК 821. 161. 2–6. 09

Глушковецька Н. А.

ЕТИКО-ЕСТЕТИЧНИЙ ТА ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСУМ ЕПІСТОЛЯРІЮ ВАСИЛЯ СТУСА (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЛИСТІВ ДО СИНА)

У статті на матеріалі листів до сина, висвітлюються особливості етико-естетичного та педагогічного універсуму епістолярію Василя Стуса, з'ясовується бачення митцем морально-етичних критеріїв виховання особистості, розвитку творчого та інтелектуального потенціалу людини.

Ключові слова: етика, педагогіка, епістолярій, Василь Стус.

В статтє, на основе анализа писем к сыну, освещаются особенности этико-эстетического и педагогического универсума эпистолярия Василия Стуса, выясняется виденье писателем морально-этических критериев воспитания личности, развития творческого и интеллектуального потенциала человека.

Ключевые слова: этика, педагогика, эпистолярий, Василь Стус.

In the article, the features of ethic-aesthetic and pedagogical universe of epistolary of Vasyl Stus light up on the basis of analysis of the letters to the son. The vision of morally-ethic criteria of education of personality, the development of creative and intellectual potential of a man turns out in the article.

Key words: ethics, pedagogics, epistolary, Vasyl' Stus.

Можливість об'єктивного вивчення літературної спадщини письменників в Україні вперше з'явилася наприкінці 80-х років ХХ століття, відтоді почали публікуватися численні критичні та літературознавчі студії українських дослідників, в яких частково розглядалося й питання епістолярної творчості. Українські науковці здійснили низку дисертаційних та монографічних розвідок у царині вивчення письменницького епістолярію. Як наслідок, на сьогодні українська епістолографія збагатилася ґрунтовними напрацюваннями з різних аспектів епістолярного доробку українських письменників. Серед

них варто відзначити дослідження Л. Вашків [1; 2], А. Зіновської [3], В. Кузьменка [6; 7] Л. Курило [8], Г. Мазохи [9; 10], А. Найруліна [11], В. Савчук [12] та ін. Теоретичні засади сучасної української епістолографії як науки узагальнила М. Коцюбинська [4].

В епістолярній спадщині представників українського письменства особливе місце займає листування В. Стуса. Його листи – це вияв потужного творчого потенціалу в критичних умовах “ампутованого існування”. Епістолярій поета цінний тим, що дозволяє глибше зрозуміти позицію автора, його етико-естетичні критерії, демонструє те, що і за умов ув’язнення митець був активним учасником літературного процесу. Більшість листів написані в умовах екстремального стану “вертикальної труни” і, таким чином, були для нього єдиним засобом комунікації із навколишнім світом. Водночас, епістолярій є безцінним джерелом глибшого пізнання психології творчості автора, його етико-естетичного універсуму, який накладається на поведінку й творчість.

Непроста доля поета, тривалі ув’язнення, зумовили специфіку не лише творчої діяльності, а й метаморфози звичайних родинно-побутових та загальнолюдських цінностей. Унаслідок арешту, письменник залишив сина дошкільням, а незадовго до смерті дізнався, що став дідом. Таким чином, за винятком короткого восьмимісячного перепочинку між ув’язненнями, В. Стус практично увесь час був відірваний від сина. Ця розлука для люблячого батька була архіскладною у психолого-емоційному плані. За що не раз картав себе та гостро відчував провину. З огляду на це, листи тривалий час, по суті, були єдиним засобом не лише спілкування з родиною, а й унікальною можливістю на відстані формувати особистість сина, брати участь у його вихованні, передавати свої педагогічні та етико-естетичні настанови.

Листи до сина В. Стуса, за влучним висловом М. Коцюбинської, є “унікальним людським документом, своєрідною педагогічною поемою” [5, с. 234]. Справді, вони виходять за межі звичайного приватного листування, вражають широкою тематичною різноманітністю, містять потужний етико-естетичний, морально-етичний, виховний контекст, яскраво демонструють творчу, патріотичну особистість автора.

Поет стимулює сина до вивчення іноземних мов, радить відповідну літературу, прагне навчити розуміти і сприймати поезію та музику, а головне намагається виховати справжньою особистістю.

Володіючи непересічним педагогічним талантом вдало добирає різноманітні прийоми виховання сина, що актуальні для конкретного віку. Наприклад, у листі від 1. 07. 1974, вітаючи сина із успішним закінченням начального року, він обіцяє придбати йому маленький спінінг для ловлі риби, а головне – пише вірша про їжачка навіяного віршиком сина, вказуючи, що “ми його вдвох склали” [14, с. 87]. Сприяючи розвиткові потягу до пізнання та допитливості В. Стус складає для сина цікаві математичні задачі.

У той же час, знаючи про захоплення сина футболом, він намагається не стояти осторонь його інтересів і знаходить можливість спілкуватися із ним на цю тему. Намагаючись хоч скільки-небудь компенсувати свою відсутність, поет грає із сином у своєрідну “епістолярну партію” в шахи, виписуючи чергові ходи у своїх листах. Як люблячий батько, В. Стус турбується про фізичний розвиток і здоров’я сина, що зумовлює зацікавлення уміннями малого Дмитра кататися на ковзанах та частістю його застуд, “бо від здоров’я залежить чи будеш ти козаком чи ні” [14, с. 217]. Знаючи про надзвичайну важливість для дитини подарунків від рідної людини, прагне вислати бодай закладочку для книжок “для пам’яті, аби Ти мав про мене згадку” [14, с. 259].

За допомогою листів В. Стус робить усе можливе, щоб прищепити синові найкращі людські цінності, на власному прикладі, виховати справедливою, вільною, патріотичною людиною. Так, у листі від 14. 02. 1978 читаємо: “... рости добрим козаком, чесним і правдивим, не потурай злу і знай, що Твій батько віддавав усе своє життя, аби людям жилося краще... І рости чесним українцем, а не яловим хахлом” [14, с. 301].

У листах митець інспірує сина до старанного навчання, гімнастики тіла і духу, читання та аналізування поезії, вивчення іноземних мов тощо. Задля цього надихає власним прикладом: “Чверть Ти закінчив не блискуче, звичайно. В твої роки я був відмінником” [14, с. 287]. Однак у цих словах немає жодного тиску чи жорсткості, навпаки, далі батько говорить про те наскільки зараз йому самому необхідні знання із тих предметів, які колись недолюбував у школі. Так, шкодує, що унаслідок поверхневого вивчення ботаніки, не знає багатьох трав. Відтак, спонукає сина до зацікавлення цим предметом, а паралельно і ненав’язливо дає поради стосовно кращого засвоєння англійської мови, і тоді може “через рік писатимеш мені

листи англійською мовою” [14, с. 288]. Після чого, як справжній педагог, різко переключає увагу хлопця на, безумовно, більш приємні речі – свої успіхи у заняттях футболом, побічно демонструючи, що це абсолютно не заважало відмінному навчанню. Заохочення до вивчення різних предметів В. Стус вдало поєднує із матеріальним стимулюванням: “Коли закінчиш 1-е півріччя без четвірок, я куплю Тобі фотоапарат. Тоді зніматимеш маму і сестричок і дедю – і слатимеш мені” [14, с. 291].

Вчить аналітично осмислювати мистецькі твори, формувати естетичний смак, описувати події, формулювати власні думки у письмовому вигляді: “Напевне, Тобі треба частіше викладати свої думки на папір. Намагайся це робити частіше. Напиши, скажімо, як ти провів свій вихідний день. А ще краще розкажи яке Ти бачив кіно чи гру. Перекажи його, подумай, чи добре грав той чи інший актор чи гравець. Хто з них сподобався тобі більше” [14, с. 217]. Закликає робити такі “літературні вправи” систематично, а через певний час перечитувати та пробувати написати краще.

Потужний морально-етичний та виховний заряд містить лист до сина від 1. 05. 1978. Так, звертаючи увагу на успішне написання школярем контрольної з математики (єдина п’ятірка на цілий клас), В. Стус виказує свою похвалу у досить парадоксальному ракурсі, що вирізняє мудру, гуманістичну, толерантну людину. Такі ж риси прагне виховати у свого сина. Митець стверджує, що варто не стільки чванитися своїми здобутками, скільки сумувати через погану успішність інших учнів: “Ми ж мужчини Дмитрику. Через це не слід хвалитися своїми перемогами... Треба мати тверду певність, що завжди зможемо написати на п’ятірку, а те, що інші того не роблять – то тільки через те, що лінь” [14, с. 310]. Далі батько лаконічно і емко пояснює мотиви висловленої думки: “Прошу не май за зле моїх слів, я просто не буду в захваті, коли Ти виростеш хвальком” [14, с. 310]. Як тут не погодитися із думкою соратниці та дослідниці творчості поета М. Коцюбинської, що його: “Поради – не сухо-дидактичні, інтонація – спокійна, роздумлива, довірча. Без нетерпимості, безапеляційного “так і тільки так”. Спонукає сина до думання, до шукання власних відповідей на одвічні питання” [14, с. 235].

Етико-естетичний та педагогічний універсум В. Стуса знайшов своє яскраве відображення у листі до сина 9. 10. 1978. Цей лист є безсумнівним доказом того, що митець засновував своє бачення ви-

ховного процесу на принципах, які ще давні греки називали калокагатією, тобто раціональним, гармонійним поєднанням фізичних та моральних якостей людини. Для Стуса з одного боку важливо, щоб його син мав “міцне тіло”, для чого радить ходити у гімнастичний гурток, обтиратися холодною водою, щоденно займатися фізичними вправами, а з іншого – радіє з розширення кола улюблених предметів Дмитра, підтримує та спрямовує його літературні захоплення: “А от Шекспір – чи не тяжкий він Тобі? Я його дуже люблю”, вітає любов до музики, бо вона: “робить нас людьми” [14, с. 325]. А головне, дбає за те, що син за будь-яких життєвих обставин був справедливим, спокійним, розважливим, мужнім, навчався мудрості. Для досягнення цієї мети митець спонукає сина до аналізу свої вчинків, самокритичності: “Вироби в собі свого суддю – аби міг сам себе сварити, коли що не так учинив” [14, с. 326].

Справжнім уроком етико-естетичного виховання слугує лист від 25. 04. 1979. Вдавшись до автобіографічного стилю розповіді-роздумів, В. Стус поруч із оповіддю про важке, сповнене нестатків та голодне дитинство, звертає увагу сина на свої дитячі літературні уподобання. Засвідчує раннє знайомство із творами В. Стефаніка (“Кленові листки”), М. Горького (“Мать”), М. Островського (“Как закалялась сталь”, “Рожденные бурей”), Дж. Лондона (“Мартін Іден”), І. Франка (“Мойсей”). “Деся у 4–6 класі я майже весь “Кобзар” знав напам’ять” – читаємо у листі [13, с. 399]. Детально описує свої емоційні дитячі переживання викликані цими творами, акцентуючи насамперед на позитивному прикладі героїв, які тяжким трудом домагалися поставленої мети, хотіли аби людям жилося краще та власному бажанні тяжко вчитися: “бо жити тяжко. Мамі – тяжко, татові тяжко. То й мені має бути тяжко – аж доти, поки татові й, й мамі не стане легше, аж доки всім людям на світі не стане легше жити” [13, с. 399].

Потужний позитивний заряд викликає у В. Стуса повідомлення сина про любов до класичної музики, зокрема, Бетховена. Немов би знову проживаючи своє дитинство згадує про своє знайомство із творами композитора: “І Бетговен перевернув мені душу” [13, с. 401]. Митець, своїм літературним талантом, заводить сина до всесвіту бетговенських симфоній, по суті викладає на папері свою інтерпретацію класичної музики, прагне пояснити яке послання людству хотів донести композитор своїми творами. Стимулюючи

зацікавлення хлопця згадує про непросту долю німецького класика, радить глибше пізнати його біографію використавши книгу Р. Рола-на “Героїчні біографії”.

Наприкінці листа В. Стус описує своєрідну притчу-бувальщину, яку можна вважати апофеозом його морально-етичних переконань та життєвої філософії. Оповідає про дідуся, який будучи сам голодним, годував хлібом та виходжував поранене жовтодзьобе голуб’ятко. Воно видужало і виросло: “В моїй пам’яті – поки й житиму – буде той дідусь нужденний, якому голуби сідали на плечі, рамена, долоні, голову... І від того, що це було, що це бачив я і бачили інші люди – світ став кращий. Бо й мені, й іншим захотілося й собі – жити так, аби голуби сідали на плечі” [13, с. 403]. При цьому батько звертає до сина прості, а водночас й складні етичні вимоги: “Я дуже хочу, аби Ти виріс чесним, мужнім, мудрим чоловіком” [13, с. 403].

Надзвичайний педагогічний талант письменника проглядається у листі від 1. 06. 1981. Знаючи велику силу прикладу, В. Стус стимулює сина до зацікавлення навчанням, розповідає про складну наукову долю непересічної особистості – А. Ейнштейна. Вказує, що якби у нього не було дрібних поразок та невдач, то не було б генія. Тут же пояснює мету своїх сентенцій: “Щоб Ти зрозумів: шкільна наука – нудна, цікава наука – в кінці подорожі, а не спочатку. Тобто: хочеш домогтися цікавого, йди дорогою, долаючи початок нудний, знаючи що нудного буде багато, аж поки доберешся до цікавого” [14, с. 371–372]. А яке воно цікаве? Розлогу відповідь на це питання адресант дає захоплено аналізуючи статтю лауреата Нобелівської премії з фізики А. Саляма. При цьому батько зовсім не хизується своєю обізнаністю, навпаки, щиро зізнається: “не все і я втяв у ній” [14, с. 373], а відтак, на рівних залучає сина до обговорення і дискусії: “Напиши, чи то цікаво Тобі і чи зрозуміло я пишу і чи мій коментар витримує Твою критику” [14, с. 373]. Закликає добре знати і літературну і народну мову. Для чого читати “старих авторів” (Г. Квітку-Основ’яненка, О. Стороженка, Марка Вовчка, І. Нечуя-Левицького). Остерігає юнака від зваб його віку: “У Твої роки сто чортів починають лізти в душу – Ти жени їх геть, знай-бо: від того як ти впораєшся з цим чортогонінням, багато в чому залежатиме Твоє життя” [14, с. 374].

Ще одним цікавим прикладом морально-етичного виховання молоді є Стусові настанови сину у листі від 14. 09. 1981, де він вчить

його як потрібно сприймати поразку, в даному разі поразку на іспитах. “Поразка – це не тільки біда. Це ще й благо, добро. Вся суть у тому, як сам поставишся до неї” [14, с. 394]. На думку батька, невдача сина на іспитах до технікуму, не є великим нещастям. Його син обов’язково досягне успіху в якійсь іншій сфері, але за умови, що буде працювати над собою, буде постійно самовдосконалюватися: “Власне, хто Ти є поки що? Кавалок глини сирової, пластичної. Бери цей кавалок у обидві жмені і мни – доти, поки з нього не вийде щось тверде, окреслене, перем’яте” [14, с. 395]. Проте, за будь-яких обставин потрібно вчитися, потрібно бути освіченим, не для того, щоб вступити до технікуму, а для того, щоб власне бути людиною адже: “Освіта – це вид гігієни. Письмо з помилками – то як невмиті руки чи зуби...” [14, с. 394–395].

У такому ж етико-естетичному руслі написаний лист від 1.02.1985, з порадами до сина стосовно його майбутнього фаху, головню це поради, що містять у собі критерії-індекси етичного й естетичного для кожної людини. Вони засновані на високих морально-етичних принципах, спрямовують на орієнтування в океані світової культури, формування власної особистості і пошуку своєї перспективи у житті. Такі поради матимуть актуальність завжди як етико-естетичні еталони. Їхня цінність безсумнівна не лише для молодого покоління, а й для усіх хто, можливо, колись зупинився на півдороги, або як більшість людей на думку В. Стуса “пройшовши 199 км шляху, їм ліньки пройти ще один, щоб сісти, скажімо, на поїзд” [14, с. 408].

Аксіоматичним є твердження М. Коцюбинської про те, що: “епістолярна творчість Стуса... Своєрідний нерукотворний пам’ятник собі. Магічне свічадо, в якому віддзеркалено і навічно збережено для нащадків образ поета і людини” [5, с. 240]. Стусові листи до сина виказують не лише талановиту, мудру, високоморальну, толерантну, парадоксально мислячу людину, а й блискучого педагога, готового передати нащадкам свої кращі етико-естетичні враження та переживання.

Література:

1. Вашків Л. Епістолярна літературна критика: становлення, функції в літературному процесі / Л. Вашків. – Тернопіль : Поліграфіст, 1998. – 134 с.
2. Вашків Л. П. Епістолярна літературна критика: Становлення,

функції в літературному процесі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10. 01. 02. – Львів, 1995. – 24 с.

3. Зіновська А. М. Український письменницький епістолярій: типологія відкритого листування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10. 01. 06 “Теорія літератури” / А. М. Зіновська. – К., 2008. – 20 с.

4. Коцюбинська М. “Зафіксоване й нетлінне” / М. Коцюбинська. – К. : Дух і Літера, 2001. – 300 с.

5. Коцюбинська М. Епістолярна творчість Василя Стуса / М. Коцюбинська // В. Стус. Твори у 4 томах 6 книгах. – Т. 6 (додатковий). – Кн. 2. – Листи до друзів та знайомих. – Львів : Просвіта, 1997. – С. 218–240.

6. Кузьменко В. І. Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20–50-х років ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10. 01. 01 “Українська література” / В. І. Кузьменко. – К., 1999. – 34 с.

7. Кузьменко В. І. Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20–50-х років ХХ ст. / В. І. Кузьменко. – К. : Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 1998. – 305 с.

8. Курило Л. М. Епістолярій Олеся Гончара і творча індивідуальність письменника : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10. 01. 01 “Українська література” / Л. М. Курило. – К., 2006. – 17 с.

9. Мазоха Г. С. Жанрово-стильові модифікації українського письменницького епістолярію другої половини ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10. 01. 01 “Українська література” / Г. С. Мазоха. – К., 2007. – 38 с.

10. Мазоха Г. С. Український письменницький епістолярій другої половини ХХ століття: жанрово-стильові модифікації : [монографія]. – К. : Міленіум, 2006. – 344 с.

11. Найрулін А. О. Епістолярій Михайла Коцюбинського в історії української літературної мови (особливості конотації епістолярію письменника) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10. 02. 01 “Українська мова” / А. О. Найрулін. – Луганськ, 2005. – 19 с.

12. Савчук В. А. Епістолярна спадщина Лесі Українки: джерелознавчо-текстологічний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10. 01. 09 “Літературне джерелознавство і текстологія” / В. А. Савчук. – К., 2009. – 20 с.

13. Стус В. Лист до сина 25. 04. 1979 / В. Стус // Таборовий зошит : [вибрані твори / упор. Д. Стус]. – К. : Факт, 2008. – 452 с.

14. Стус В. Твори : у 4 т., 6 кн. / В. Стус. – Т. 6 (додатковий). – Кн. 1: Листи до рідних. – Львів : Просвіта, 1997. – 495 с.